

HUHÁK HELÉNA

Házi agitáció Angyalföldön*

Halda Aliz¹ memoárjában az ötvenes évek „idétlen kísérletei közé” sorolja a népnevelők családlátogatási kampányát, s kényszerű részvételét ebben a legkínosabb élményei egyikeként idézi fel: „Egyszer bevezetésül megkérdeztem a háziakat, hogy mennyit keresnek. Kettőn hétszáz forintot – volt a válasz. Ennyiből bizony nehéz megélni, szaladt ki népnevelőtársam száján. Riadt csönd lett – nem én voltam a legrémültebb, hanem a háziak, valószínűleg azt hitték, hogy provokáljuk őket. Kapkodva kezdtek bizonygatni, hogy jaj, dehogyis, megélnék, persze egy kicsit takarékoskodni kell, de hát javul a helyzet, hiszen a párt...”²

Halda 1950–1955 között a Magyar Rádió irodalmi osztályán dolgozott. Tapasztalatait kamatoztatva egy fiatal íróval íratott egy népnevelési jelenetet, amely saját meglátása szerint mulatságosra sikerült, ráadásul a korszellemnek megfelelően pozitív végkicsengéssel is zárult. A műsorszám sosem került adásba, sőt, éktelen botrány kerekedett belőle. Azzal vádolták, nem volt elég éber, súlyos politikai hibát követett el, és lejáratta a párt népnevelő politikáját. Hogy miért nem ismertek benne tréfát, és tulajdonképpen miről is szólt a Magyar Dolgozók Pártjának

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Halda Alíz (1928–2008) tanár, elsősorban ellenzéki tevékenysége és Gimes Miklóshoz fűződő kapcsolata révén volt ismert.

² HALDA Alíz: *Magánügy*. Noran, Budapest, 2002. 18.

(MDP) úgynevezett népnevelő politikája, azt az angyalföldi házi agitációs jelentések alapján igyekszem körüljárni.³

A népnevelők a párt agitációs gépezetének legalsó szintjén, a lakossággal való közvetlen kapcsolattartásért felelős „pártmunkások” voltak. A pártiskolák propagandistái által kiképzett agitációs titkárok és agitációfelelősök az alapszervezeti párttagság sorából emelték ki azokat, akiket a – jobbra, de nem kizárólag – párton kívüli lakosság „politikai felvilágosításával”, azaz a párthatározatok elfogadtatásával és a hangulatjelentések elkészítésével bíztak meg.⁴ Kutatásomban a lokális viszonyokba ágyazva és a mindennapok keretrendszerébe helyezve vizsgálok a népnevelők működését, amely törekvés az állam és társadalom közötti interakció feltárására irányuló kísérletek közé illeszkedik. A nemzetközi szovjetológia számos kutatója hívja fel a figyelmet a lokalitás fontosságára, a központi intézkedések végrehajtásában a helyi funkcionáriusok rendszert építő és fenntartó szerepére.⁵ Ez esetben a párt jelenlétének vizsgálata nem a központi szinten, a döntéshozatal perspektívájából történik, hanem a hierarchia alsó szintjein elhelyezkedők politikai cselekedetei, pártmegbízatai közben bontakozik ki. A többségi társadalommal érintkező népnevelők a központilag megfogalmazott üzenetekkel a helyi közösséget a hétköznapi magatartásformákra kívánták gyakorolni.⁶

³ A népnevelők a szóbeli meggyőzésért felelős agitátorok voltak, a két megnevezést gyakran egymás szinonimájaként használták a korabeli pártiratokban.

⁴ A népnevelőkről összefoglalóan lásd: HUHÁK Heléna: „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik.” Népnevelők a Rákosi-korszakban. *Múltunk*, 2014/2. 148–188.

⁵ Lásd például Moshe Lewin, Stephen Kotkin, J. Arch Getty, Roberta T. Manning, Tamas Gabor Ritterpron stb. munkásságát. Összefoglalóan e kutatási trendekről: HORVÁTH Sándor: Mindennapi szocializmus és jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásában. In: MAJTÉNYI György–SZABÓ Csaba (szerk.): *Távolodás és közelítések. Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 401–428.

⁶ Stephen F. Kotkin Magnyitogorszkról szóló alapmunkájában úgy fogalmaz, a szovjet hatalom nem valósult meg automatikusan egy rendeletből, és nem is egyedül a párt és a rendőrség működéséből táplálkozott, hanem az

Az agitáció gyakorlati, lokális megnyilvánulására mindeddig a nemzetközi és hazai történelmi diskurzusban kevés figyelem terelődött.⁷ Az agitátorok szerepével több kutatás is foglalkozik a második kollektivizálási hullám kapcsán,⁸ azonban ennek az 1950-es évek eleji, illetve városi, üzemi változata kevésbé fel-tárt.⁹ Csupán néhány tanulmányt idézhetünk, melyek témá-ját és forrásanyagát részben vagy egészében a „politikai felvi-lágosítás” helyi, mindennapi megjelenése adta. Koltai Gábor a Budapesti Pártbizottság által útnak indított „vonatagitátorok-nak” az 1949-es országgyűlési választások idején keletkezett jelentéseit vizsgálta meg, és elsőként tett fontos megállapítá-sokat a szóbeli meggyőzés e speciális formájára vonatkozólag. Az 1940-es évek második felének vidéki vonatkozásában pedig Kende Tamás a falujárókkal kapcsolatban tért ki a népnevelők szerepére.¹⁰

emberek mindehhez való viszonyán, hitén és részvételén alapult. Ezért Kotkin szerint a szocialista rendszer és társadalmának vizsgálatakor a hatalommal való dinamikus kapcsolatra kell helyezni a hangsúlyt. STEPHEN F. KOTKIN: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. University of California Press, Berkeley, 1997. 201.

⁷ Ennek ellenpéldája Peter Kenez, aki a bolsevik propaganda fejlődéséről írt munkájában részletesen sorra veszi a szóbeli agitációs hálózat kiépítését. PETER KENEZ: *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

⁸ Példaként lásd: FARKAS Gyöngyi: Állami erőszak, kollektív önvédelem. Bököny, 1961. In: HORVÁTH Sándor–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA BTK TTI, Budapest, 2015. 79–110.; KÁLI Csaba: Bekerítés és társadalmi ellenállás. A parasztság kollekti-vizálása Zalában. In: HORVÁTH Sándor–Ö. KOVÁCS József (szerk.): I. m. 181–202.; Ö. KOVÁCS József: „Sűrített népnevelő”. A kollektivizálás tapasztalattörténetei (1958–1959). *Korall*, 2009/35. 31–54.

⁹ A propagandakutatást illetően mind a totalitárius rendszerekre vonatkozóan, mind általánosabb értelemben véve bőséges irodalmi termésre ha-gyazkozhatunk, alapvető Harold Lasswellnek a háború és propaganda kap-csolatát taglaló munkája, Edward Bernaysnak a pszichoanalízisre és a tö-megember fogalmára épülő megközelítése, Jacques Ellul propagandamodellje, McGuire meggyőzés folyamatmodellje stb. KISS Balázs: Missziótól marketingig. Fejezetek a propaganda elméletétörténetéből. *Médiakutató*, 2006. tavasz, 7–20.

¹⁰ KOLTAI Gábor: Agitátorok a vonaton. Vasúti agitáció a Budapestre mun-kába járók között (1949–1953). *Korall*, 2012/50. 161–187.; KENDE Tamás: *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abauj-Zemplén megyében (1945–1956)*. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc–Budapest, 2014.

Jelen tanulmányban a lakóterületi pártmunka részeként folytatott házi agitációs tevékenység bemutatására vállalkozom a következő aspektusokból: az agitáció mint kommunikációs szituáció, mint a diktatúra térhasználatának egy módja, illetve mint az otthonok bevételeinek eszköze. Végezetül pedig utóbbi megfordítva azt vizsgálom, hogy a népnevelők hogyan járultak hozzá a különféle létszférák átpolitizálásához, milyen szerep-felfogások bontakoznak ki a jelentések konkrét és közvetett utalásaiból. E mozaikok egymás mellé illesztésével reményeim szerint közelebb a népnevelői gyakorlat megismeréséhez.

Lakóterületi pártmunka a XIII. kerület körzeteiben

Angyalföld az 1940-es évek derekán a főváros egyik tipikus munkáskerületének számított. Hatalmas gyáraival, a híres-hírhedt Tripoliszal,¹¹ a még álló nyomorúságos barakktelepekkel és a lassan meginduló építkezésekkel egy formálódó terület képét mutatta. A városrészben és egyben egész Budapesten nagy átalakulást hozó 1950-es egyesítéssel Lipótváros Szent István körüttől északra elterülő részét az V. kerülettől, a Nyugati pályaudvar környékét pedig a VI. kerülettől Angyalföldhöz csatolták, ezzel létrejött a mai XIII. kerület.¹² A városrész terüle-

¹¹ Tripolisz: az 1912-ben épült Palota úti kislakásos telep közismert elnevezése. A név eredete egy vendéglőre vezethető vissza, amelynek cégérére a tulajdonos az éppen folyó olasz–afrikai háború hatására és a környező homokbuckák ihletésére a Vendéglő a Tripoliszhoz felíratot festette. A kocsmá neve 1945 után Angyalföldi Népkertre változott, az 1980-as évek elején, a Gyöngyösi úti lakótelep építésekor több épülettel együtt lebontották. *Angyalföldi ABC*. Budapest, Hazafias Népfront XIII. Kerületi Bizottsága, 1985. [o. n.]

¹² Az 1945 utáni Budapestről átfogó, szemléletében nem a hagyományos politikátörténet-centrikus bemutatást követő munka – azaz ahol Budapest nem a politikai döntéshozók tárgyaként, hanem komplex városi térként jelenik meg –, valamint a kerületre vonatkozó helytörténeti feldolgozás hiányában az általunk elemzett források köztörténeti beágyazásához a szakirodalom nem nyújt segítséget. Angyalföldről születtek ugyan rövidebb-hosszabb kötetek, résztanulmányok, ezek zöme azonban még 1989 előtt látott napvilágot, így e szövegek kevés kapaszkodót jelentenek a helyi viszonyok feltárásában, sokkal inkább arra szolgálnak forrásként, az MSZMP hogyan kívánta láttatni a városrész „munkásmozgalmi múltját”.

te közel a duplájára nőtt, lakossága az 1948-as 74 500 főről 130 500 főre gyarapodott. Mindez a társadalmi összetételben is változást hozott. A polgáriasodott Újlipótváros merőben más arculattal bírt, mint a túlnyomórészt munkások uralta külsőbb részek.¹³

Angyalföldre mint munkáskörzetre 1945 után – a propagandában is – nagy figyelem irányult. A városrész „szocialista” transzformációjának levezényelője a XIII. kerületi Pártbizottság volt. Ez alá tartozott Angyalföld 32 körzeti pártvezetősége.¹⁴ A körzetek párttaglétszáma általában 100–300 fő között mozgott, az apparátusban nem dolgozott függetlenített funkcionárius, mindenki társadalmi munkában végezte a feladatát. A népnevelők száma hullámzó volt, ám hogy nagyságrendileg mégis képünk legyen erről, egy 1949. januári jelentést idézünk, amely 1326 üzemi és 350 körzeti népnevelőt említ, akik felett ekkor 120 agitációs felelős állt.¹⁵

Ha a munkahelyeket behálózták az alapszervezetek, felmerülhet a kérdés, miért volt szükség a lakóterületen pártvezetőségeket létrehozni. Ennek alapvető okát az államszocialista rendszernek a lakosság teljes lefedésére irányuló törekvésében találjuk meg. A körzeti alapszervezeteket a központi Agitációs és Propaganda Osztály nem tekintette a pártfeladatok legfontosabb végrehajtóinak. Szerepük felértékelődött azonban a nagy kampányok, főleg a választások idején, hiszen ekkor a lakosság egészének – pontosabban a választói névjegyzékbe bekerülteknek – az elérése volt a kitűzött cél, ami csak a lakóhelyeken volt kivitelezhető.

Az általános kádergazdálkodási problémák országos szintűek voltak, nemcsak vidéken, hanem Budapesten sem állt ren-

¹³ „A két terület egybeötvözése gazdasági, politikai és mozgalmi szempontból azonban évekig gondot okozott a zömében munkás eredetű kádergárdának, amely az angyalföldi pártszervezet és közigazgatás élén állt.” PETRÁK Katalin (szerk.): *Angyalföld munkásmozgalmának története 1867–1958*. MSZMP XIII. Kerületi Bizottsága, Budapest, 1988. 224.

¹⁴ 1949 januárjában 17, 1950 júliusában már 32 körzet szerepel az iratokban, ezek közül néhányat később újra összevontak. Tanulmányomban az 1–8. körzetének jelentéseit dolgoztam fel.

¹⁵ Jelentés az MDP XIII. kerületi Pártszervezet propagandaosztálya munkájáról. (1949. január 19.) BFL XXXV. 95. c. 65. ó. e. 1–3.

delkezésre elég és megfelelően képzett „pártmunkás”. A rendszer ezt a gyermekbetegségét számos okból az ötvenes évek derekára sem nötte ki. A pártiratokból az látszik, hogy a lakóterületen ennek oka elsősorban a kedvezőtlen káderállomány kialakulása volt. A körzeti tagság javarészt kisüzemi dolgozókat, időseket, betegeket, nem dolgozó háziasszonyokat foglalt magában, akik a politikai ügyek iránt a gyári munkásoknál passzívabbnak mutatkoztak. Fennakadást okozott a kádereláramlás is, amelynek hátterében egyrészt az államosítás és a meginduló iparosítás állt (a munkába állt párttagokat immáron a munkahelyeken vették nyilvántartásba). Másfajta – generálisan is jellemző – szívéhatást jelentett a „pártmunkások” pártiskolára küldése, majd kiemelése a kerületi vagy szintén az üzemi szervekhez. Emellett maguk az alapszervezetek is harcoltak egymás között a munkaerőért, vagyis az üzemi és a területi pártbizottságok egymás elől igyekeztek elhalászni a kádereket. Mindezt orvosolandó a népnevelőknek a politikai felvilágosítás mellett a pártépítés, a káderpótlás is feladatuk volt, ami többféle módon is történhetett: első szintje a lakossági beszerzés, második a tömegszervezeti, pártönkívüli tagságból való kiemelés volt.

A területi és üzemi pártszervezetek egymás mellett élése a fenti problémákon túl sem tűnik felhőtlennek. A körzeti titkárok meglehetősen sértett pozícióból igyekeztek munkájuk nagyobb megbecsülését kivívni: „Az összes körzeti titkárok [sic!] nevében elmondhatom, hogy mi körzetiek mindég mostoha-gyermeknek éreztük magunkat. Az üzemekben van a hangsúly, ez helyes, de a körzetieknek is igen nagy munkát kell elvégezni, tehát egy kis dicséret, elismerés nekünk is jól esne. Kevesebb időnk van dolgozni, mint az üzemi titkároknak, a beszámolót nem munkaidő alatt, hanem éjjel csináljuk. Ha értekezletre el kell rohanni, az üzemben nem mindég fogadják ezt megértéssel. Nem lehet olyan követelményeket támasztani velünk szemben, mint az üzemiekkal szemben” – hangzott el 1953 áprilisában a kerületi titkári értekezletek egyikén.¹⁶

¹⁶ Jegyzőkönyv, felvétel az MDP XIII. kerületi Pártbizottságán 1953. április 7-én megtartott körzeti titkári értekezleten. BFL XXXV. 108. a. 4. 188. ó. e. 4.

A házi agitáció mint a meggyőzés módszertana

A munkahelyeken zajló politikai meggyőzés legelterjedtebb és lepraktikusabb lebonyolítási módja a csoportos agitáció volt. A kis- és röpgyűlések, *Szabad Nép*-félórák hangulatjelentései jobbára a központi irányelvek visszamondásába, az elhangzott beszédek tartalmi kivonatolásába torkollanak, és kevés érdemi reflexiót tartalmaznak a hallgatóságra vonatkozóan. A területi agitáció sokkal informatívabb szövegeket rejt a mindennapokba beépülő agitációs tevékenységre kíváncsi kutató számára. A pártot képviselő népnevelő és a kerületi lakosság közötti interakció a gyakran alkalmazott egyéni „lelátogatás”, azaz a szemtől szembeni agitáció módszerének köszönhetően sokkal konkrétabb és közvetlenebb módon rekonstruálható.¹⁷

Ez a módszer nem volt új keletű, a kommunista párt a legalitás küszöbét átlépve, már az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások alatt is élt vele.¹⁸ Az egész Budapestre kiterjedő házi agitációt 1946. május 12-től szervezték meg, egy év múlva már több mint hatszáz agitációs gárdát tartottak nyilván.¹⁹ A szóbeli politikai munkával megbízott népnevelők tevékenységét annak helyszíne szerint három csoportra bontották: az üzemi és a falusi népnevelés mellett a területi/lakóterületi agitáció elsősorban azok elérését célozta meg, akiket az első két típussal nem tudtak megszólítani. Ők javarészt kisüzemi munkások, értelmiségiek, szellemi foglalkozásúak, tisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők, nem dolgozó háziasszonyok voltak. A házi agitációs körutakon az éppen aktuális párthatározatokat magyarázták. Máskor konkrét céllal érkeztek a beosztott párttagok: békekölcsönt jegyeztettek, a *Szabad Nép*-előfizetést lemondókat kérték számon, vagy a tagrevízió után a kizártakhoz mentek el,

¹⁷ A fent részletezett kedvezőtlen káderállomány ellenére kutatásom jelenlegi állása szerint a területi alapszervek produkálták a legrelevánsabb irategyüttest. Népnevelő párok által írt jelentésekre mindeddig sem a falusi, sem az üzemi agitációs iratok között nem bukkantam.

¹⁸ *Angyalföld munkásmozgalmának története*. I. m. 196.

¹⁹ Politikai Történeti és Szakszervezeti Levéltár- Fondismertető. Forrás: http://www.polhist.hu/index.php?option=com_phlev&controller=fondism&fond_id=128&object=rokon&Itemid=68 (Letöltve: 2016. 07. 17.)

és ha jónak látták, a tömegszervezeteknek ajánlották a szimpatizáns egyéneket.

A házi agitáció erősségét a pártvezetés szerint a személyre szóló érvkészlet adta. Ezért hangsúlyozták a pontos és megbízható adminisztráció fontosságát, hogy az egyes látogatásokról készült jelentések egymás mellé helyezésével az agitáció irányát és erősségét szabályozni tudják. A lakásokba bekopogtató agitátorok a házigazdákról a házban lakó párttagoknál, funkcionáriusoknál és a szomszédoknál is tájékoztak. Kulcsszerepet tölthettek be a ház- és tömbmegbízottak, nekik kellett figyelniük a gyanús történéseket, és előzetes információt szolgáltatniuk a lakókról. Nagy Ágnes az 1945–1953 közötti fővárosi lakáshelyzetet tárgyaló monográfiájában részletesen foglalkozik a házmegbízottak szerepével.²⁰ Ebből megtudjuk, a Magyar Kommunista Párt e személyek funkciójának a lakóterületi ellenőrzést, a lakók politikai, „demokráciára való” nevelését, a közösségnek a „reakciótól” való megtisztítását jelölte meg. Ez pedig már egyértelműen érzékeltette az MKP-nak az állampolgárok feletti, lakóhely szerinti, totális kontroll megszerzésére irányuló szándékát, amit a munkahelyi igazoltatások során nem tudott keresztülvinni. Ahogyan a *Szabad Népb*ben közölték: „A háztömbpártcsoport és a házmunkacsoport azt jelenti a gyakorlatban, hogy nem a dolgozó, elfoglalt párttagság megy el a párthoz, hanem a hajszálereken keresztül mindig a párt megy a párttaghoz, hogy irányítsa, támogassa, védje és felemelje.”²¹ Az átmenet alatt közigazgatási funkciót ellátó házbizalmi rendszer helyére az államszocialista időszakban a párt területi alapszervei által kiépített népnevelő-hálózat lépett; a hajszálerek pedig folyamokká duzzadtak.

A területi agitációban szervezeti tekintetben áttörést és bizonyos mértékű professzionalizálódást az 1949-es, első egypárti országgyűlési választás hozott. Ekkor az agitátoroknak min-

²⁰ NAGY Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Korall, Budapest, 2013. 266. Nagy Ágnesnek a levéltári kutatásomban nyújtott sok segítségét ezúttal is köszönöm.

²¹ Így dolgozik a háztömbpártcsoport. *Szabad Népb*, 1945. szeptember 29. Idézi NAGY Ágnes: I. m. 182.

den szavazati joggal rendelkező személyt le kellett látogatni, akár többször is, ami alapos előkészítést igényelt.²² Ha sikerült is összevadászni a népnevelő párokat, precíz beosztásuk olyan kihívást jelentett, amit az apparátus igen gyakran nem tudott megoldani. A jelentésekben hemzsegnek a többszörösen kima-radt, illetve a duplán, triplán lelátogatott lakások, ahol a népnevelő párok egymásnak adták a kilincset.

A területi agitáció nehéz feladatnak számított. Bonyolultabb volt kivitelezni, hiszen nem a szervezett munkahelyi műhelyekre, brigádokra épült. Alapegysége a család és a családi otthon volt, ahová a „behatolás” problémásnak bizonyult. A körzeti munka nemcsak az agitációs alanyok, de az „aktívák” tekintetében is a magánidő és a magántér szférájába ütközött. Ahogy a propagandaszólam harsogta: a népnevelőnek népnevelőnek kell lennie otthon, családi körben, az utcán, a villamoson, mindennütt, mint ahogy a kommunista is nemcsak délután 4 óráig, de egész magánéletében kommunista. A „vannak, akik nem élnek pártéletet” kritika azt jelentette a lakóterületen, hogy egyesek az elvégzett termelői és munkahelyi párt- és tömegszervezeti munkán felül a pártházban, az otthonukban, mások otthonában nem álltak a pártvezetőség rendelkezésére.

A népnevelők többnyire nem szerettek lakóterületre menni, mert az nem jelentett az üzemi pártmunka alól felmentést. Munkaidő utáni további terhet rótt rájuk, ami a – társadalmi munkával szemben némi többletbevételt hozó – túlórától és nem utolsósorban a családtól vonta el őket. Számottevő ellenállásnak nincs nyoma a jelentésekben, a legnagyobb ellenszegülést az mutatta, aki némi szitkozódás kíséretében becsukta az agitátorok előtt az ajtót.²³ Sokan mégis ódzkodtak a magánlaká-

²² Ha szervezeti téren mutatkozott is fejlődés, a választási „lufi” hamar kipukkant. Mivel a területi pártmunka általánosságban is dőcögősen formálódott, ezen belül az agitáció sem remekelt.

²³ Olyasféle összefogásnak, mint amilyet vidéken a második kollektivizálás kapcsán Farkas Gyöngyi említ, miszerint tudatosan figyelték egymást a rokonok, szomszédok, és az agitátorok érkezése után odasereglettek az adott házba, nincs nyoma. Persze itt nem is beszélhetünk az adott terület huszonöt-harminc fős megszállásáról, sem a fizikai erőszak alkalmazásáról, a népnevelő párok kisebb fenyegetést jelentettek, mintsem ilyen reakciókat váltottak volna ki. FARKAS Gyöngyi: I. m. 104.

sokba betérni, ami egy teljesen más típusú agitációs szituációt szült, mint a munkahelyi. Úgy vélték, az üzemi munkásokkal szemben, akik „minden munkanapon megtalálhatóak és a dolgok természeténél fogva nem igen térhettek ki az állandó nevelő, fegyelmező hatás alól”, a körzetben élők sokkal függetlenebbek, fegyelmezetlenebbek voltak.²⁴ Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy egy üzemben könnyebben talált pozitív kapaszkodókat az agitátor, azonban leereszkedve az angyalföldi – mondjuk a tripoliszi – nyomorba, már sokkal nehezebb volt az ötéves terv csodáiról és az épülő, virágzó szocializmusról győzködni a lakókat, aztán pedig a feletteseknek beszámolni a kellő társadalmi támogatásról.

Ha a házi agitációt mint kommunikációs szituációt közelítjük meg, akkor – Gyekiczki Tamást idézve – erőltetett kommunikációról beszélhetünk, amelyen olyan közlésrendszert értünk, amelyben a hatalmon lévők tematizálják a diskurzust, és jelölik ki az értelmezési kereteket.²⁵ A jelentések szóhasználata is visszaigazolja ezt: a meglátogatott személyeket „népneveltjeiknek”, „megagitálandóknak” nevezték, továbbá az „átnevelődött”, a „formálható, jó anyag” és egyéb fordulatok is ezt a szerepfelfogást támasztják alá.

A nyelvi dimenzió a diktatúrák kutatásának alapvető területe. A kor emberének a nyelvvel együtt egy gondolkodásmódot, értékrendszert is el kellett sajátítania.²⁶ Az a tendencia érvényesült, hogy a politikai struktúra megszilárdulásával párhuzamosan az apparátus diskurzusában megnövekedett a standard közhelyek és propagandaformulák súlya, ami a népnevelő szövegeken is érződik. Az agitátorok a lakosság meghatározására a párt által kínált szókészletet, kategória-rendszert használták fel, így lett valaki „jóindulatú”, „közömbös” vagy „ellenséges”,

²⁴ Összefoglaló jelentés és személyi kiértékelés a Budapest XIII/1. körzetben megtartott politikai iskola I. évfolyamának munkájáról. (1953. június 13.) BFL XXXV. 108. c. 443. (-4) ő. e. 1.

²⁵ GYEKICZKY Tamás: „A szó veszélyes fegyver”. *Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1989. 10.

²⁶ Stephen F. KOTKIN: I. m.; Stephen KOTKIN: A bolsevik Magnyitogorszk. In: HORVÁTH Sándor–Ö. KOVÁCS József (szerk.): I. m. 418.

és következtetéseiket a formanyomtatvány szempontjai alapján vonták le. A központi brosúrákból, a politikai tanfolyamokon és szemináriumokon elsajátított „kollektív” tudás kitermelte azokat a visszaköszönő motívumokat és képeket, amelyekre kisebb-nagyobb változtatással az agitátorok jelentéseiket építették. Ezzel párhuzamosan e jelenség mögött egyszerű hanyagság, a feladatok minél hamarabbi és minél kevesebb időt, energiát igénylő teljesítésének szándéka is állhatott. Egy jelentést megírni úgy volt a legegyszerűbb, ha a kiadott körlevél, iránymutatás szempontjait „visszamondták”. A két folyamat végső soron ugyanúgy a nyelvi eszközkészlet rögzüléséhez járult hozzá.

A nyelv megtanulása – a „pártmunkásokon” kívül – minden állampolgár számára a sikeres stratégia alapvető feltétele volt, hiszen a „hatalomhoz” szólni csak a „hatalom” nyelvén lehetett. Mivel ugyanabba a kódrendszerbe csomagolt üzenetek változtak, egy kvázi univerzális kommunikációs tér jött létre.²⁷ Fontos azonban leszögeznünk, ahogy az állampárti rendszer sem volt sohasem totálisan elnyomó, és a társadalom sem volt teljesen passzív és elnyomott, úgy a lakosságból verbuválódott népnevelők sem voltak akarát és személyes attitűd nélküli végrehajtók, ezért előfordultak a megszokott pártzsargontól elütő szövegek, amelyek „a mindennapi nyelvhasználatra, a párt fikatív világával szembeni hétköznapiakra” utalnak. E „kiszólások” a tényleges benyomásokat fogalmazták meg, a népnevelők ilyenkor politikamentes jelentéseket adtak le, a lakók pedig kommunikációjukban nem tették magukévá a hivatalos beszédmód formuláit. A párton „túli” életre való kitekintést a Koltai Gábor által elemzett vonatagitációs jelentésekben a fűtetlen, világítás nélküli, késéssel induló, zsúfolt, lármás vonatokról szóló leírások adják. A házi agitációban ugyanezt a lakhatás és a közellátás mindennapi problémái jelenítik meg: a jelentések zömében a kevés és komfort nélküli lakás, a társbérletek zsúfoltsága, a

²⁷ Hasonlóra hívja fel a figyelmet tanulmányában Sarah Davies, amelyben hétköznapi emberek feljelentő leveleit vizsgálja. Sarah DAVIES: „Us against them”. In: Sheila FITZPATRICK (ed.): *Stalinism. New Directions*. Routledge, London–New York, 2000. 47–71.

beszerezhetetlen élelmiszerek és egyéb cikkek, a Közértek előtti sorban állás fogalmazódik meg panaszként.²⁸

A népnevelők ideológiai képzettségét gyakran kifogásolták, a szövegekben az általános műveltség alacsony szintje is tetten érhető. A helyesírási hibák, az ékezetek, írásjelek, központosás hiánya mellett bizonyos, rosszul megfogalmazott kifejezések a hivatalos pártnyelvből átvett, de hézagosan elsajátított szóösszetételekkel ötvöződtek. Így állapították meg valakiről, hogy „nagy, kollektív közösség van benne”, a hallgatóságról, hogy „színvonala hullámos”, szögezték le, hogy „jelentkezik az ellenség keze”, „megjelent a lábon járó reakció”, vagy hogy „a népnevelők erkölcsi hullává teszik a nép ellenségét” stb.

Angyalföld osztályharcos olvasata: „rossz fészkek” és „klerikalista tömbök”

„Ez egy behatárolt tér volt. Aki ebben a részben lakott, az nálunk annak idején, hát gyakorlatilag nyilván volt tartva, mert, ahogy jöttek be a jelentések, kialakult egy térkép, hogy melyik házban, melyik emeleten ki lakik. Ez nem besűgő rendszer volt, legalábbis mi arra nem használtuk fel. Mi arra használtuk fel, hogy tudjuk, kihez kell elmenni még egyszer, meg még egyszer, meg még egyszer, és tudjuk, hogy kihez nem kell elmenni. Vagy azért nem kell elmenni, mert úgysem hallgat ránk, vagy azért nem, mert egy meggyőződéses ember.”²⁹

A diktatúra – és szerves részeként az agitáció – amennyire nyelvhasználat, legalább annyira térhasználat is. A fenti idézet mutatja, a lakóterületi agitáció a párt sajátos térkezelési módszerére épült. Minden körzet legyártotta a saját agitációs térképét, melyben a helyekhez, legfőképpen az egyes lakótelepekhez, lakóépületekhez, közterekhez való viszonyulásukat a lakók politikai beállítottsága szabta meg. Nevezhetjük ezeket speciális mentális térképeknek is. A városkutatások egyes irányzatai a városi térre mint társadalmi termékre tekintenek, és különféle

²⁸ KOLTAI Gábor: I. m. 183.

²⁹ Huhák Heléna interjúja A. Gy.-vel. Székesfehérvár, 2016. március 10.

olvasataira hívják fel a figyelmet.³⁰ A városi tér a társadalmi cselekvés hatására jön létre, és egyben vissza is hat a társadalmi folyamatokra. Ennek kölcsönhatásában lesz előbbi minden esetben az azt létrehozó nemzedékek kulturális, érték- és ideológiai rendszerének reprezentálójá, szimbólumhordozója.³¹

Ennek értelmében a városi lakóter átpolitizálására – amit a párt üzeneteit hordozó házi agitációs körutak céloztak meg – a tér szimbolikus és konkrét politikai elfoglalásaként tekintünk. A tér értelmezésének trialektikus megközelítése megkülönbözteti az érzékelt, az elgondolt és a megélt teret.³² Az elgondolt tér az erőteljes politikai behatolás eszköze, idetartoznak az utcaelnevezések, a pártokhoz, politikai csoportokhoz erősen kötődő helyek – jelen esetben elsősorban a körzeti párthelyiségek –, de erre a térképre rajzolhatóak fel a rendszer szemében ellenséges gócpontok is. Definíciónk szerint az agitációs térkép a propagandisták ideológiai elgondolásainak terméke, és ezek gyakorlati megvalósulásának terepe is egyben. Egyrészt a mindennapi tapasztalatok alapján rajzolódnak a határok, csomópontok, negatív és pozitív téregységek, másrészt ezen átpolitizált tér referenciapontjai szerint – a színekkel ellátott térképpel a zsebükben útképre indított népnevelők által – íródnak a következő agitációs alkalmak jelentései, melyek újratermelik és megerősítik a körzetre vonatkozó „pártmunkás” térképzeteket.

A területi alapszervezetek nemcsak a pártszervezeti hierarchia végpontjai voltak, hanem beágyazódtak a körzeti lakóterületbe is. A politikai ellenőrzés kiterjesztése mögötti elgondolás jó példája a 2-es körzet párthelyiségének áthelyezése, amely a kerületi pártbizottság határozata alapján az 1-es körzet helyére költözött, a Váci út 161. szám alá. A takarékosági megfontolá-

³⁰ Összefoglalóan lásd: IZSÁK Éva–DÜLL Andrea: Városi „térfordulatok” – a város interdiszciplináris megközelítése. In: IZSÁK Éva–DÜLL Andrea (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 69–76.

³¹ NIKITSCHER Péter: Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városeyesítéstől napjainkig. In: IZSÁK Éva–DÜLL Andrea (szerk.): I. m. 78.

³² Erről lásd részletesen: BERKI Márton: A városi barnaövezetek funkcióváltása a posztoszocialista városokban: térelméleti megközelítés. In: IZSÁK Éva–DÜLL Andrea (szerk.): I. m. 122–125.

sokon túl politikai előnyöket vártak attól, hogy az új párthelyiség közelebb esik a plébániához, amelynek környékén igen erős klerikális megnyilvánulást vizionáltak: „Második otthonunk volt az itteni párthelyiség, és így fáj elszakadni, de tudjuk, hogy a rendelkezésnek fontos alapja van, azonkívül a munkaterület is nagyon fontos, mert a klerikalista tömbbe megyünk. Lesznek a tagok között olyanok, akik azt hiszik, hogy ismerős falak közé mennek, de ott már a kommunista szellemet fogják találni a régi reakciós szellem helyett, amelyet esetleg ott keresnek majd.”³³

A párthelyiségből startoló házi agitációban a népnevelők érdeke nyilván az volt, hogy a lakóhelyükhöz közelre osszák be őket, ne kelljen kevés szabad idejüket – ami estéikből, vasárnapjukból maradt – még utazással is tölteniük, főleg, hogy az útiköltséget nem mindenütt térítették meg. A titkárok azonban úgy vélték, hogy az agitátorokhoz a közvetlen lakókörnyezetükben élők nem elég őszinték, éppen ezért messzebbre kell küldeni őket. A nem megfelelő beosztás nemcsak szervezeti, hanem politikai veszélyt is magában rejtett: „Néhány rosszul dolgozó pártbizalminak és házbizalminak a pontatlansága miatt, akik nem jelezték a párttagokat a listákon (szavazók listáján), a népnevelők 108 párttagot is felkerestek.³⁴ Sajnos ezek a bizalmiak nemcsak ezt a hibát követték el, hanem rossz címeket és rossz neveket is adtak. Meg kell jegyeznem, hogy ez a terület (Palotai út) van a legjobban megfertőzve a klerikalizmustól.”³⁵ A térképek pontatlansága miatt tehát olykor párttag került szembe a párttaggal, ezekre a jegyzőkönyvekben fennmaradt kisebb-nagyobb sűrűlódásokból is következtethetünk: „A régi titkár felesége jött ki az agitáció során és engemet még ágyban talált, ennek az volt az oka, hogy az üzem engemet felmentett és otthon

³³ Jegyzőkönyv, felvétel az MDP XIII/2. körzetében megtartott 1950. január 10-i vezetőségi ülésről. (1950. január 10.) BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 1.

³⁴ A párttagok nevelése a pártbizalmik feladata volt.

³⁵ Jelentés az április 29-i nagyobb szabású agitációról. (1949. április 30.) BFL XXXV. 108. c. 445. (-1) ó. e. 1.

készültem a pártnapomra. És az elvtársnőm azt híresztelte a körzetben, hogy Spala elvtárs már polgárosodik.”³⁶

Az országgyűlési választások a térkezelésben is módszerbe-
li változást hoztak.³⁷ A brigádnévjegyzékek mellé ezúttal már
olyan területi térképet gyártottak a népnevelő felelősök részé-
re, melyen színes, egységes jellel a „lelátogatott” – jóindulatú,
közönyös, ellenséges – politikai beállítottságát is szemléltették.
Ezáltal vizuálisan is megjelenítették a házi agitációs jelentések-
ből leszűrte és összegzett minősítéseket: megszülettek a „jó” és
a „rossz” tömbök. Így az 1-es körzetben: „A Madarász telep fel-
ső részén mindenki kijött meghallgatni, az alsó részen kevesen
jöttek ki a kicsengetésre. A Szekszárdi utcában az érdeklődés
közepes volt, mert azt mondják, hogy az újságokból és a rá-
dióból már értesültek.”³⁸ Másutt a reakciós érzelműnek titulált
fodrász ténykedését vizsgálták területi elhelyezkedés alapján:
„XIII. ker. Madarász utcai Nagy János nevezetű fodrász mester
szovjet-ellenes propagandát fejt ki üzletében. Tekintettel arra,
hogy a Gyöngyösi út 2-4-6 és a Váci út 159/a és b épületek,
ami közismert ún. reakciós fészek, között tud hatást kelteni.”³⁹
Az ellenséges háztömbök közelsége az érvelés megerősítésére
szolgált, és a veszély fokozottságára figyelmeztetett. Egy fod-
rászüzletbe sok ember betért és elbeszélgetett, ezért a hely nem
maradhatott kontroll nélkül. Nem véletlenül javasolták e helyi-
ségeket a csoportos házi agitáció helyszínéül.

³⁶ Jegyzőkönyv az 1948. október 7-én megtartott XIII. kerületi körzeti titkári értekezletről. 4. BFL XXXV. 108. a. 31. ó. e.

³⁷ A lakók szavazófülkékhez terelését többféle módon, a nyilvános és a magántér célorientált „használatával” is igyekezett az MDP hatékonyra tenni. A hétvégi budai kirándulásoktól járatritkításokkal vették el a lakók kedvét. Már a választás előtti szombaton térzenét adtak a város fontos pontjain, másnap zenés ébresztő figyelmeztetett a szavazásra, a választókat műsorokkal szórakoztatták. Akik még ekkor sem tették le a voksukat, azokat a népnevelők keresték fel többször is. FEITL István: Áttérés a tanácsrendszerre a fővárosban (1948–1953). *Múltunk*, 2009/3. 65.

³⁸ Marschallné agitációs jelentése a XIII/1. körzetről. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 443. (-1) ó. e. 1.

³⁹ Hiris Józsefné és Vincze Ferencné titkár agitációs jelentése. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 1.

Az agitációs súlypontokat „reakciós fészekként, gócpontként” tartották számon. Angyalföld munkások lakta körzeteinek e háztömbjeiben a kerületvezetés szerint a „szociális összetételt rontó” rétegek, vasutasok, nyugdíjas közalkalmazottak éltek. Ezek egyikeként tűnik fel a 2. körzetben a Gyöngyösi utcai úgynevezett Hiszekegy-ház,⁴⁰ az ún. ABC-házak, azaz a Váci út 170. számú ház épülettömbjei, a 3. körzetben a Palotai út, a Tomori-telep, az 5. körzetben pedig a vasutasnegyed, amelynek lakóközösségéről megállapították, hogy „különösen félrevelt és klerikális beállítottságú”.⁴¹ A nehezebb terepre a jobbnak, erősebbnek tartott „pártmunkásokat” küldték, a kisgyűléseket is e „fertőzött” területekre összpontosították.

Érthető módon kiemelt fontosságúnak számítottak azok a helyszínek, ahol nagy tömegben és rendszeresen megfordultak a lakók. „Kiment a reakció az utcára” – így interpretálták a funkcionáriusok a krónikus áruhiány miatt kialakult sorban állásokat. Ez, mint politikai probléma, a Közérteket és piacokat emelte be az agitációs térkép fontos csomópontjai közé. Önálló „műfaja” fejlődött ki a sorban állók agitációjának, a „nótárius” várakozókat kellett meggyőzni, főleg ha párttagokat, pártfunkcionáriusok feleségeit vagy éppen népnevelőket fedeztek fel közöttük. Az áruhalmozók leleplezése, a közellátással kapcsolatos elégedetlenségből eredő „rémhírek” cáfolása és a lakosság megnyugtatása volt a beépült „pártmunkások” feladata, de a Közért-alkalmazottakat is ellenőrizték, akik a pártszerű pult-agitációért voltak felelősségre vonhatók. Fürjes János, a kerületi agitprop osztály vezetője az elosztásban is hibát vélt felfedezni, mivel az eladók maguk is megvárták, hogy sor alakuljon ki, hogy ne kelljen kétszer osztaniuk. A következő hangulatkép

⁴⁰ A Gyöngyösi utca 4. szám alatti, 1926-ban épült háztömb nevét onnan kapta, hogy belső oromzatára hatalmas keramitbetűkkel felkerült Papp-Váry Eleménné *Magyar Hiszekegy* című verse. A Váci út–Gyöngyösi utca sarkán ma is álló tisztviselőházak építetője a székesfőváros volt. A közeli gyárak, ipari létesítmények tisztviselői kaptak itt lakást, sok esetben maga a vállalat bérelte azokat dolgozói számára. Emellett laktak itt postások, tűzoltók, rendőrök, köztisztviselők is. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Nagy-Budapest*. Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1927. 102–103.

⁴¹ Jelentés a XIII/5. körzetből a kerületi oktatás felelősnek. (1949. szeptember 21.) BFL XXXV. 108. c. 447. (-1) ó. e. 1.

érzékelteni, hogy milyen jelenetek játszódtak le a sorban állók és a népnevelők verbális összecsapásakor: „Szombaton az osztály tagjai kimentek Közért üzletekhez a sorban állók közé, és itten egész személyeskedésig fajult a dolog. Pl. az egyik elvtársnőnek azt mondták: »Maga dagadt, ne beszéljen.« Egy sovány elvtársnak pedig: »Nem akarunk úgy kinézni, mint maga, azért állunk sorba.« A rendőrség helytelenül foglalt állást. Pl. az ott álló rendőr el akarta zavarni a pártbizottság tagjait azzal, »Ha maguk itt beszélnek, még többen lesznek.«⁴²

Ha a területi agitációt kihívásnak tartották, akkor a sorban állók meggyőzése még inkább annak számított. Ahogyan a családlátogatások során az agitátorok az ötvenes évek egyik legnagyobb és legáltalánosabb problémakörével, az elégtelen lakhatási viszonyokkal találták szembe magukat, úgy kerültek bele a piacokon és a Közérték előtt a bevásárlási nehézségek tűzfészkeibe. Mikor a pártvezetőség a sorban állást közellátási problémaként kezelte, akkor gazdasági válaszokat is megfogalmazott, így újabb Közért boltok nyíltak. Ám azok helyét agitációs szempontok figyelembevételével jelölték ki, így a Hiszekegyház közelébe mindenképp kértek boltnyitást, hogy „megoszoljon a nép”.⁴³

A klerikális reakcióról alkotott ideológiai elképzelések továbbá csomópontokat rajzoltak fel a körzetek agitációs térképére. A templomok, plébániák mellett a lakásokat, lakóházakat is rangsorolták „reakciós fertőzöttségük” szerint. A párttagok az álagitátorként járó-kelő papok és apácák, a „házi apostolok” útvonalába eső családokat, a titkos éjszakai gyűlések helyszíneit igyekeztek felderíteni: „Május 7-én a plébános aktatáskával hóna alatt lakásokat látogatott meg, és mindenütt hosszabb ideig beszélgetett, utána megnéztük a helyeket és meg lett állapítva, hogy az idegenek mellett főleg az őhöz közelebb álló híveket

⁴² Jegyzőkönyv a Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztály agitprop titkári értekezletéről. (1950. szeptember 11.) BFL XXXV. 95. c. 32. ó. e. 2.

⁴³ Farkas Lászlóné népnevelő jelentése a Váci út 170/b számú házról. (1950. július 25.) BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 1.

vagy a házi apostolokat látogatta.⁴⁴ Egy kibontakozó klerikális összeesküvés helyszíne – bizonyára nem véletlenül – az említett Hiszekegy-ház tömbje volt. A gyanú szerint az egyik lakásban Mester Jenő plébános⁴⁵ vezetésével éjszakai gyűléseket tartottak. Az innen származó jelentés Torma Gizellát, az Elzett-gyár magas pozíciót betöltő tisztségviselőjét „leplezi le”. A jelentés írója szerint a nőt egyáltalán nem érdekelte a politika: „Szerinte nem lehet két urat szolgálni, csak egyet, vagy a Pártot, vagy Istent, ő Istent, a templomot választja.” Rendszerellenes cselekedetekbe forduló ügy bontakozott ki Torma Gizella első emeleti szomszédjai körül. Róluk azt állították, hogy Mester plébános több ízben besurrant hozzájuk a késő esti órákban, az ugyanazon az emeleten lakó Marschalko Miklóssal együtt, aki előjárósági tisztviselőként dolgozott.⁴⁶ Egy három nappal későbbi jelentés megerősíti az aggasztó helyzetet: „Gyöngyösi út 4. sz. ház politikai kiértékelését vasárnap megkezdtem. [...] Ennek alapján értékeltük ki a ház összetételét, ami eléggé siralmas képet nyújtott, mert a ház lakóinak 70%-a klerikális befolyás alatt van.”⁴⁷ A következő év folyamán a házhoz kötődő jelentések ugyancsak a papi befolyásra hegyeződnek ki, úgy tűnik, ez a címke lemoshatatlanul a Gyöngyösi utca házaira és egykori tisztviselő lakóira tapadt.

Behatolás a privát térbe, és az „agyonagitálás”

A lakóterületi agitáció speciális törekvése a privát tér feletti ellenőrzés megszerzése volt. A családi otthon meghódítása a diktatúra természetéből fakadóan fontos feladatként fogalmazódott meg. Amikor a politika „házhoz ment”, akkor az MDP azokat a szigeteket igyekezett elfoglalni, ahová az emberek visz-

⁴⁴ Jelentés a XIII/3-as körzetben megtartott agitációs napról. (1949. május 7.) BFL XXXV. 108. c. 445. (-1) ó. e. 1.

⁴⁵ Mester Jenő a Külső Váci úti Szent Mihály-templom plébánosa volt.

⁴⁶ Kovács Györgyné XIII/2. körzeti agitációs felelős jelentése. (1949. április 25.) BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 1.

⁴⁷ Wirth Mihályné jelentése. (1949. április 28.) BFL XXXV. 108. c. 453. (-1) ó. e. 1.

szavonulhattak – volna – a munkahelyeken erőltetett kötelező politizálás, vonulás, tapsolás stb. elől.

A lakóhely megóvása bizonyos tekintetben már a második világháború előtti években is illúziónak bizonyult. Az otthon mint apolitikus menedékhely képzeete fokozatosan foszlott szét, a házi agitációs hálózat kiépülésével pedig – a szervezetség foka és a mozgósított társadalmi erők mértéke tekintetében – tetőzött e folyamat. Az ebben kulcsszerepet betöltő házmesterek társadalmi jelentősége már az 1930-as években emelkedni kezdett. Ádám István Pál tanulmányában olvashatjuk, hogy a lakók nyilvántartásának vezetésén túl a házmesteri megbízások háborús körülmények között megfigyelési feladatokkal is szaporodtak.⁴⁸ Témánk szempontjából mindez azért fontos, mert rámutat, a lakóházakban a lakosság és a hatóságok között közvetítő személyek – hívják őket házmestereknek, házfelügyelőknek vagy házmegbízottaknak – egy sokszereplős, sokféle viszonyulási lehetőséget magában foglaló, komplex társadalmi térben tevékenykedtek, és ezen személyek kezdettől fogva a mindenkori hatalom számára a lakóhelyek feletti ellenőrzés megszervezésének potenciális eszközeit testesítették meg.

Mint arra imént utaltam, a bérház politikumként már 1945-ben bekerült az MKP által folytatott diskurzusba. Emellett a háború okozta gazdasági krízissel és az óriási lakásínséggel küzdő állampolgárok is hozzájárultak a privát szféra szentségének megsértéséhez.⁴⁹ E többirányú folyamatok eredményeképpen a magánélet fogalma is átalakult, nem jelentette már azt a nyil-

⁴⁸ A budapesti házmesterek történetében a gettósítás jelentett mérföldkövet, a szerző tanulmányában több példát is hoz erre. ÁDÁM István Pál: A házmesterek szerepe a magyar holokausztban. In: Randolph L. BRAHAM (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VI. Múlt és Jövő*, Budapest, 2014. 107–143.

⁴⁹ NAGY Ágnes: *Lakóközösség kontra háztulajdonos*. I. m. 165. Még ha kényszerhelyzetükben is, de részük volt abban, hogy lakóhelyük – ezzel együtt itt zajló magánéletük – a politikai házárdjátékok átjáróházává változott. Lakáshoz jutni nem központi kiutalás útján lehetett, hanem tulajdonképpen a másiktól való kiigénylés által, a lakók ezzel maguk is érdekeltté váltak a szomszédjaik magánélete feletti ellenőrzés gyakorlásában. A lakásviták érintettjei szinte kikerülhetetlenül abba a csapdába estek, hogy lakáshasználatuk és ezen keresztül magánéletük részleteiről kellett beszélniük. NAGY Ágnes: *Harc a lakáshivatalban*. I. m. 115.

vánosságától elzárt intim szférát, amit az előző politikai rendszerek többé-kevésbe meghagytak az egyén territóriumának. Ez a változás beágyazódott az új rendszer kínálta szocializációs modellbe, mely az egyéni érdekek társadalmi, közösségi érdekekkel való alárendelésén alapult. A klasszikus bolsevik ideológia éppen ezért megvetéssel fordult a magánélet, a hétköznapiság felé, melyet a kollektívumtól való önző elzárkózás terének tekintett. Így e létszféra állandó ellenőrzést és a közösségi képviselő képében tetszelgő államhatalom folytonos beavatkozását kívánta. Az ellenzékiesség kifejeződéseként tekintettek minden olyan elképzelésre, mely lehetővé tette volna a politikai állásfoglalástól mentes élet kialakítását.⁵⁰

Végső soron pedig a közérdeket favorizáló egyénnek nem lévén magánügyei, magántérre sincs szüksége, a lakótérnek fokozatosan a szocialista állampolgári létnek és cselekvésnek, azaz a dolgozó munkára való készülésének, tanulásának, önművelődésének egyik színterévé kell válnia. A kommunista lakásában is közember, viselkedése nem térhet el a nyilvános helyen való magatartástól.⁵¹ A köz- és magántérnek kétirányú összemosása zajlott: nemcsak a család politizálódott át, hanem ezzel párhuzamosan az MDP párttagságát is úgy igyekezett a propaganda lefesteni, mint egy közös cél felé menetelő nagy családot. Az otthonnak politikai térré, a politikai térnek pedig a „pártmunkások” otthonává kellett alakulnia. Mikor új párt-helyiséget kapott az egyik körzet, azzal indokolták, hogy „az osztályéberség és egészséges szervezeti élet előfeltétele a megfelelő otthon”.

A vérbeli „pártmunkást” az sem rettenthette el a pártmegbízatás végrehajtásától, ha egy családi veszekedésbe kellett „begyalogolnia”. A következő példában a népnevelő többszörösen megdicsőült: ő a talpraesett és életrevaló káder, a családi béke helyreállítója, a békeharc nagy ügyét a jelentéktelen privát torzsalkodás fölé helyező szocialista állampolgár: „Egy-két helyen

⁵⁰ APOR Péter: A mindennapi élet öröme. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 13–49. Idézet helye: 17.

⁵¹ NAGY Ágnes: *Harc a lakáshivatalban*. I. m. 305–311.

sikerült eredményt elérni. Pl. Fejes Ferencné pártonkívüli népnevelő asszonytársunk[at], aki a Frangepán utca 60. sz. házba vitte ki a békeíveket aláírás céljából, figyelmeztette egy ott lakó, [mikor] egyik lakásba be akart menni, hogy ott nagy veszekeedés van. De a bátor népnevelő ennek dacára benyitott a lakásba, és ismertette a békeívek aláírásának jelentőségét. Amit a feldühödött apa szívesen fogadott, piciny gyermekére hajolt és megcsókolta, mondván: ezért a gyermekért boldogan írja alá az ívet.”⁵² A kutató elspekulálhat azon, vajon a népnevelő fantáziája „színezte ki” az epizódot, vagy az apa reagált ilyen gyorsan a váratlan vendég érkezésére.

A lakásba belépő agitátorok nemcsak egy új helyszínt vontak be a politikai meggyőzés tereibe, hanem egy addig javarészt ismeretlen, szokatlan, kulturálisan is új politizálási módot honosítottak meg és terjesztettek el. A családi otthonban fogadni a pártot reprezentáló népnevelőt újfajta politikai rítussá vált. A bevonódás első szintje volt ez, hiszen az ajtónyitás szimbolikusan a pártpolitika beengedését jelentette. Ezt még az sem tudta következmények nélkül kikerülni, aki munkahelyén nem kényszerült rá, hogy aktívan politizáljon. Ráadásul itt az embereknek nem egy nagygyűlés tömegében kellett a sorokat kitölteniük, hanem egyéenként találták szembe magukat az agitátorokkal.

Szabó Ildikó a politikai rítusoknak kettős funkciót tulajdonít: egyrészt bizonyos konszenzust hivatottak demonstrálni a politikai hatalom és a társadalom között, másrészt elő kívánják segíteni a kollektív azonosulást azzal, amit éppen szimbolizálnak.⁵³ A népnevelők hálózatának kiépülése a felvonulásokkal, gyűlésekkel, broszúrahegyekkel, a vizuális környezet átpolitizálásával együttesen a gyorsított politikai szocializációt szorgalmazta, mely során a mindennapi élet és a politikai szféra közvetlen kapcsolatba került egymással. Ezt az átalakulást rá-

⁵² Az MDP XIII/6. körzetének agitációs jelentése az elvégzett munkáról március 20–április 20. (1951. április 24.) BFL XXXV. 108. c. 448. (-4) ó. e.

⁵³ SZABÓ Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Hatodik Sip Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 185.

adásul a nehezebben formálható, már saját kialakult világkép-pel, gondolkodásmóddal rendelkező felnőtt célcsoporton kellett – volna – végrehajtani.⁵⁴

„A körzet titkára ismertette a munka szervezési problémáját, megmagyarázva, hogyan kell bemenni a lakásokba” – olvasható az egyik vezetőségi ülés jegyzőkönyvében. Az agitátorok rendszeres megjelenése egyértelműen egy határ átlépését jelentette. A politika és a lakosság új kapcsolódási felülete született meg ezáltal, amelyben mindkét félnek meg kellett tanulnia megfelelően viselkedni, ahogyan arra Halda Alíz személyes példája is rámutat. A „pártmunkásokat” a tanfolyamokon képezték ki erre, a lakosság saját tapasztalatai, benyomásai alapján alakította ki az adekvát magatartást.

A diktatúrában a társadalmi kapcsolatok befolyásolása a szocialista rendszer politikai, gazdasági, kulturális intézményein keresztül történt. Az olyan struktúrák megtartó erői, mint például a családi kapcsolatok, a politika számára a legnagyobb kihívást jelentették.⁵⁵ További problémát generált, hogy a családok sokszor nem voltak homogének, a családtagok nem egyformán viszonyultak az MDP-hez. A pártiratokban legtöbbször a pártmunkától ódzkodó funkcionáriusfeleségekre panaszkodtak. Ezeket a mikroközösségeket pedig nehéz volt skatulyázni, hozzájuk kezelési-nevelési módszert rendelni. A családtagok megregulázását a káderektől az elvárható minimumként kérték számon. Úgy vélték, hogy aki otthon nem tudja a helyes nézetekre bírni a rokonait, az pártmunkán sem fog eredményt elérni.

A jól ismert agitációs arany szabály is az otthonok „bevételét” követelte meg: „ahol mi nem vagyunk ott, ott van az ellenség”. A „klerikális reakció” módszerei között tűnik fel a lakásokat látogató, ott szertartásokat tartó papok, az úgynevezett házi apostolok tevékenysége. Ez pedig azt jelentette az MDP olvasatában, hogy az egyház képviselői az ellenőrzött tér, a templomi szószék helyett a védettebb, biztonságosabbnak tűnő privát szférába

⁵⁴ Uo. 43.

⁵⁵ Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Korall, Budapest, 2012. 50.

húzódtak vissza, ahol öncenzúra nélkül terjeszthették nézeteiket. Ez a jelenség pedig összekapcsolódott egy másik fontos tétellel, amelyet a kezdő „pártmunkásoknak” már az agitációs iskolák első előadásán megtanítottak. Eszerint a családi otthonok a nőkkel, főként a nem dolgozó – tehát munkahelyeken el nem érhető – háziasszonyokkal voltak egyenlők. Azokkal a nőkkel, akik nemcsak közönyösök és apolitikusak voltak, hanem nagyon könnyen befolyásolhatóak is, könnyedén a „klerikális reakció uszályába” kerültek. Sőt, rossz hatással voltak az üzemekből hazaérkező, frissen felvilágosult férjeikre is. Így a nők visszahúzó erőként, a családi otthonok pedig e negatív erők kibocsátó helyeként jelentek meg a párt diskurzusában. Ebből is látszik, semleges területek a privát zónán belül nem léteztek. Ahogy az egyik jelentés megfogalmazta, „nem mindegy, a dolgozókat kik befolyásolják a munkaidő után, amikor a gyárból vagy hivatalból elmennek”. Tehát valaki mindenképpen a befolyásolásukra tört.

A házi agitáció újdonsága volt mindemellett, hogy a népnevelők bepillantást nyerhettek a családi otthonokba, megfigyeléseik tovább szélesítették az agitációs érvkészletet, amennyiben a tárgyi, vizuális környezet egyes darabjai bűnjelekké válhattak. Legjellemzőbb a fészületek, a szentképek felfedezése: „21. lakás Béli Pál. Be sem engedtek a lakásába. Kicsi üvegbúra alatt egy fészület világított, mint egy szobadísz, mondván azt, hogy a férje a Ganzban népnevelő. [...] Meglátásunk az, hogy kifelé adják a jó kommunistát, de belülről nincs megelégedve a rendszerrel.”⁵⁶ A terhelő bizonyítékok másik csoportját a felhalmozott árukészletek jelentették, erre példa a következő jelentés részlete: „Kikérte magának azt, hogy ne tanítsuk őt a kommunista kötelességtudásra. Kijelentette, hogy ő már régi párttag és tudja, mi a kötelessége. De nem ezt bizonyította be a további fejlemény. A WC-ben felhalmozva szappant láttunk. Továbbá olyan nem kommunista módon viselkedett, hogy megállapításaim szerint teljesen a reakció uszályába került. Végül kijelentette, hogy hagyjuk őt békében és nem is volt hajlandó

⁵⁶ Kovács Pál jelentése a Véső utca 8. számú ház 21. lakásában végzett házi agitációjáról. [d. n.] BFL XXXV. 108. b 43. ó. e. 2.

velünk tovább szóba állni, csaknem kidobott. Jó napot mondott foghegyről.”⁵⁷ Látható, egy-egy ilyen felfedezés azonnal beindította azt az agitációs asszociációs láncot, melynek végén a pártszerűtlenség, az ellenséges magatartás, a rendszerre való veszélyesség megállapítása állt.

A „szépen lakni” fogalma, esztétikai, életviteli jelentése politikai kategóriává bővült: „Szép lakásuk van és megelégedett munkáshoz illő életet élnek.”⁵⁸ Másutt: „Tiszta, rendes lakás. Szorgalmas, munkásasszony. Bízunk a Népfront győzelmében és az 5 éves terv sikerében. Véleményem szerint a Népfrontra szavaz.”⁵⁹ A már fentebb említett 5. körzet problémás, vasutasok lakta részének megítélésén ugyanakkor rontott a lakókörnyezet rendezettségére: „Azonban a XIII/5. körzet elég nehéz terület, elsősorban a vasutas részleg miatt, ahol többségében régi konzervatív emberek laknak, akik erősen hívei a felhalmozásnak, igen rendezett körülmények között élnek, és nem hajlandóak a kényelmüket megzavarni, hogy részt vegyenek a közösségi munkában. Itt a tömegszervezetek munkája erősen el van hanyagolva. [...] Itt igen anyagiak az emberek. Minden háztartásban annyi csillogó rézedény van, hogy kiállítás lehetne belőle tartani. De meggyőződésem, ha rendszeresen foglalkoznának velük, sokat lehetne lefaragni csökevényeikből.”⁶⁰

Ha valakinek a „hajléka példamutató” volt, az tehát tisztázta, hogy adott helyen nem találtak a vallási élethez kötődő tárgyakat, ugyanakkor nem jelentette feltétlenül azt is, hogy a párthoz kötődőt viszont igen. A privát szférában a politikai látványelemek nem tudtak széles körben, a dolgozók önkezdemenyezéséből elterjedni.⁶¹ Ugyan a pártszerű dekorálást ösztö-

⁵⁷ Szabados László és Mészáros Norbertné jelentése a szeptember 24-i agitációról. (1950. szeptember 24.) BFL XXXV. 108. b 43. ó. e. 1.

⁵⁸ Juhász Margit, Vásárhelyi Tibor, Horváth [olvashatatlan] jelentése a házi agitációról. (1950. június 29.) BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 2.

⁵⁹ Mészáros Imréné népnevelő jelentése. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 445. (-1) ó. e. 2.

⁶⁰ Jelentés a XIII/5. körzetben történt területi agitációról. (1953. február 8.) BFL XXXV. 108. c. 447. (-4) ó. e. 2-3.

⁶¹ Az úgynevezett szemléltető agitáció, úgy tűnik, a lakóterületen megállt a homlokzatok május 1-jei dekorálásánál, a bérházak kapuin belül pedig a lépcsőházakban a faliújságok, fali táblák elhelyezésénél.

nőttek, és a népnevelőknek is felhívták erre a figyelmét, de ennek érdekében nagyobb erőfeszítést nem tettek.⁶² Még az olyan tervezett, szocialista városokban sem honosodott meg a „lakberendező látványagitáció”, mint Sztálinváros.⁶³ A családi terek birtokbavétele csupán egy szűk réteg, a rendszer kitüntetettjeinek és elkötelezettjeinek esetében vált igazán tetten érhetővé. A sztahanovistákat otthonaikban ábrázoló fotósorozatokon a „szocialista szentélyek” oklevelekkel, vándorzászlókkal, kitüntetésekkel teltek meg.⁶⁴

Nagyon ritkán olvashatunk a vizuális propaganda jelenlétéről az általunk vizsgált beszámolókbán. Nem tudható, hogy a politikai cselekedetnek minősülő mozzanat mögött mély elköteleződés rejlett-e, vagy pedig egy célirányos érdekérvényesítő stratégia mozgatórugói: „Csépany György a Fodor-féle vasszerkezeti gyár dolgozója, jól viszonyul a kérdésekhez, szobájába Sztálin- és Rákosi-kép van a falon, annak ellenére, hogy 65 éves, feltűnően tájékozott a nemzetközi helyzetről, ismeri a napi politikai eseményeket. Azt mondta, ha követjük Sztálin és Rákosi útmutatását, akkor a magyar népnek baja nem lehet, és akkor rövidesen el fogjuk érni a szocializmust.”⁶⁵

Míg a propaganda térbeli kiterjesztésében a „minél beljebb és mélyebbre” elv érvényesült, az idődimenzió tekintetében ilyen alapelvek lefektetésére nem került sor. Sem az agitáció időpontjának, sem gyakoriságának megállapítását illetően nem sikerült egyezsége jutni, az értekezleteken érvek és ellenérvek feszültek

⁶² A szemléltető agitációról lásd: HUHÁK Heléna: „Mutasd a faliújságodat – megmondom, ki vagy!” Vizuális meggyőzés a Rákosi-korszakban. *Médiakutató*, 2015. ősz, 7–20.; HUHÁK Heléna: A pártakat vizualizálása. Szemléltető agitáció a Rákosi-korszakban. *Valóság*, 2014/8. 61–74.

⁶³ Horváth Sándor, Sztálinváros kutatója sem tér ki a szemléltető agitáció jelenlétére. HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA TTI, Budapest, 2004.

⁶⁴ Ennek egész sorozatát őrzik a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában és a Magyar Távirati Iroda fotóarchívumában, de korabeli sajtócikkek gyakori illusztrációiként is találkozhatunk velük. Köszönöm Jalsovszky Katalin muzeológusnak a fotógyűjteményben való kutatásomhoz nyújtott értékes segítségét.

⁶⁵ Tóth László, Krasay István jelentése a Kucsma utca 10. számú házban végzett agitációs munkáról. (1951. március 18.) BFL XXXV. 108. c. 447. (-4) ó. e. 1.

egymásnak.⁶⁶ A hétköznapokon a népnevelők fáradtak voltak, elsiették a politikai meggyőzést. Ezzel szemben vasárnap a körzetekben sokan tartózkodtak otthon, kirándulni mentek, és maguk a káderek is szívesen megtartották volna egyetlen szabad napjukat, emiatt igyekeztek elszabotálni az agitációt: „a lakók közül sokan neheztelnek a vasárnapi pihenőjük miatt, az asszonyokkal a főzés miatt nem lehet sok helyen átbeszélni a kérdéseket”.⁶⁷ Főzni pedig nemcsak a pártonkívüli „asszonytársaknak”, hanem az elvtársnőknek is kellett. Az illendőség határait átlépő látogatások alkalmával maguk a népnevelők is kényelmetlenül érezhették magukat: „A Kárpát utca 13–15. IV. lépcsőház területére lettünk irányítva, de eredményes munkát végezni nem tudtunk, mivel a vasárnap délelőtt, mint a dolgozók pihenő napjának reggelje, nem alkalmas. A 11 lakó esetében összesen 4 helyen nyitották ki az ajtót és vagy még ágyban volt a család, vagy pizsamában és rendetlen öltözékben, kifejezésre juttatva, hogy nem szívesen veszik a kora reggeli látogatást.”⁶⁸

A titkárok mindezzel dacolva a vasárnapot a templomba járók leleplezése miatt egyértelműen célravezetőbbnek tartották. De ennek ellentmondó véleményre is bukkanunk, például egy kerületi üzemi vezető így látta: „Szerintem korán reggel nem lehet menni, mert még pihennek, 10 után a jelentős részét nem találni otthon, mert elmennek templomba, és ha pont akkor mennek a népnevelők hozzájuk, amikor indulnak, jó párszor előfordult, hogy a népnevelőket is elvitték a templomba. Ez történt meg a IX. kerületben. Nem tudom, hogy mi a célja akkor a vasárnapi agitációnak, mert nem tudunk hozzájuk férni azokhoz az emberekhez.”⁶⁹

⁶⁶ Érdekességként megemlíthető Farkas Gyöngyi tanulmánya, melyből kiderül, a második kollektivizálás idején a falusi agitációs gárdák elleni fellépés egyik fontos szempontja volt az agitációs idő korlátozása és az esti/éjjeli agitáció tiltása. FARKAS Gyöngyi: I. m. 101.

⁶⁷ Kátai Károly szervező titkár jelentése az 1951. március 18-i egész napos agitációról. (1951. március 19.) BFL XXXV. 108. c. 445. (-2) ó. e. 1.

⁶⁸ Krámel (?) Ernő és Kemény (?) Antal XIII/8. körzeti népnevelők jelentése. (1955. augusztus 14.) BFL XXXV. 108. c. 450. (-2) ó. e. 1.

⁶⁹ Jegyzőkönyv, felvétel 1950. december 18-án a megtartott „összevont” titkári értekezleten. (1950. december 18.) BFL XXXV. 108. a. 4/162. ó. e. 6.

Egyes népnevelők értelmezésében a túl sok agitáció nem létező fogalom volt. Akinél még fel is ismerték ennek negatív hatását, annál is egy újabb látogatással javasolták növelni az „eredményességet”. 1945-ben az az irányelv volt életben, hogy az elutasított népnevelő újbóli próbálkozása nem szükséges, sőt egyenesen káros.⁷⁰ A pártállami rendszerben ezzel szemben lemondani az olyan személyről nem lehetett, aki az agitátorfejekben a két szélsőérték, a reakciós ellenség és a meggyőződéses párttag közötti halmazba került. A központi irányelveknek ellentmondott tehát például e jelentés konklúziója is: „Ezeket már nem fogjuk többet látogatni, mert ezek nem fognak úgysem a demokráciának hívei lenni, csak akkor, ha már el lesznek temetve.”⁷¹

Míg az ellenőrök kritikaként többször megjegyezték, hogy a házi agitációra induló népnevelők túl korán tértek vissza kiküldetésükről – amiről a feladatok „mechanikus” végrehajtására következtettek –, addig csak kivételesen jött szóba, hogy kontraproduktívá válhat az „agyonagitálás”. Általában a pártmunka sikeressége jelentette az abszolút viszonyítási pontot. A következő elmarasztaló jelentésből azonban egy egészen más aspektus bontakozik ki. Az egyik békebizottsági elnök⁷² az ívek aláíratásánál kikötötte, hogy ne töltsenek órákat a családonál, mert „ez nem lehetséges, mert vasárnap van, a háziasszonyoknak dolguk van, és ha ő háziasszony volna, ő sem érne rá valakivel egy órát beszélgetni”. A kiküldött ellenőr ezt a hozzáállást nagyon kártékonynak ítélte, és azonnal be is panaszolta a kerületi pártbizottságnál a háziasszonyokkal szolidáris funkcionáriust.⁷³

⁷⁰ „Tartózkodjunk a házi agitációnál minden erőszakoskodástól és fenyegetéstől. Ahol nem akarják beengedni agitátorunkat, vagy nem akarnak szóba állni vele, ne erőszakoskodjunk, mert abból úgy sem jön ki semmi jó.” Orbán László: Irányelvek a házi agitációhoz. (1945. szeptember 21.) Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban: PIL) VI/860. f. 2. ó. e. 1.

⁷¹ Jelentés az 1949. május hó 5-én megtartott kisgyűlésekről. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 445. (-1) ó. e. 1.

⁷² A békebizottságok a békemozgalom keretében álltak fel lakóházanként. A bizottsági tagok gyűléseket tartottak, ahol megvitatták az aktuális nemzetközi fejleményeket, feladatuk volt az agitációs munkákban való részvétel is.

⁷³ Jelentés a XIII/1-es körzet április 18-án megtartott területi agitációjáról. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 443. (-3) ó. e. 1.

Népnevelői szerepfelfogások

A párt belső kommunikációjában a népnevelőkről alkotott kép a propagandát követte. Eszerint a népnevelő volt „a tagság lelke”, „a pártmunka motorja”. A hajdani „pártmunkások” egyike úgy emlékezett vissza, a legmegbecsültebb feladat volt az övék, mert ők áptoltak közvetlenül kapcsolatot a tömegekkel, ez volt „a pártmunka”. Friss MDP-tagként agitációs feladatot kapni mélyvíz volt a javából. Nehézsége mellett azonban jó alkalmat is adott a fejlődésre: „Nagyon izgalmas feladat volt. Hát valójában én... ez volt az iskolám, az igazi iskolám, a többi erre már csak mind rátapadt, ez volt az alap [...]”⁷⁴

A házi agitációs források töredékessége, hiányossága és broszuraszerűsége ellenére a népnevelők személyes viszonyulásai olykor átszűrömlenek a sablonos jelentési lapok rovatain, így következtethetünk bizonyos attitűdökre. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, az itt felsorolt esetek nem jelentik azt, hogy az adott személy ténylegesen is a leírtaknak megfelelően végezte a munkáját, hanem arról referálnak, milyennek kívánta azt láttatni, milyen képet sugallt magáról a jelentésekben. Az nem állapítható meg biztosan, hogy a megnyilvánulások mennyiben voltak belülről fakadóak, illetve mennyiben a megfelelési vágy, a kényszerhelyzetekben való manőverezés, vagy a feladatok „letudása” motiválta azokat. Továbbá a kontextus megismerhetőségének korlátozottsága sem segíti a keletkezés korában és viszonyrendszerében való értelmezést.

Legegyszerűbb annak az agitátornak a nyomára bukkanni, aki feletteseit buzgón biztosította, elhatárolódik a „tömegek felől érkező elégedetlenkedő hangoktól”. A leckét felmondó „pártmunkás” az a kádertípus volt, aki mindig referált a saját szerepléséről. Leírta – sokszor aprólékos részletekbe bocsátkozva –, hogyan és mivel próbálta meggyőzni az embereket a „pártszerű” gondolkodásról, érvkészlete mindig a központi direktívákból táplálkozott. A rátermettség és a körültekintő vizsgálat bizonyítása alkalmanként már-már gondolatolvasásba csapott át: „[...] Párton

⁷⁴ Huhák Heléna interjúja A. Gy.-vel. Székesfehérvár, 2016. március 10.

kívüli. Önálló iparos. Ellenséges magatartást nem tanúsít. Legmesszebbmenőig udvarias, alkalmazkodó. Szerintem titkos gondolatai[ban a] rendszerváltozást várja. Szavazati joga van.”⁷⁵

A „kreatív” agitátor ügyesen feltalálta magát minden helyzetben, talpraesettségét pedig a jogtalanul panaszkodók és hangulatkeltők leszerelésében kamatoztatta. A leleplezés mint magatartástoposz a leggyakoribb, a „beszélgetésünk során fény derült arra” kezdetű mondatok mellett a módszerek olykor kiléptek a verbális tartományból: „Az élelmiszerhiánnyal kapcsolatban megemlíti, hogy sok a panasz, hogy nincs hús, nincs vaj. Hogy ez mennyire nem felel meg a valóságnak, kifejti beszédében. Házi agitációja során eltökélte egy másik agitációs elvtársal együtt, hogy meg fogják számolni az egész házban, hogy hány lakásban nincs hús. A 16 lakó közül mindegyiknek volt hús az asztalán, csak egyetlenegy lakó kivételével, ahol paprikás krumpli volt virslivel.”⁷⁶

Egy jövőorientált rendszerben az optimizmus értékes tulajdonság, ugyanakkor eltúlzott formája könnyen átcsaphatott a nehézségeket elhallgató „boldogságagitációba”. Ez egyúttal egy másik hibafaktort is érintett: aki nem talált ellenséges hangot, félremagyarázott véleményt, az nem volt elég éber. Aki pedig nem volt elég éber – közismert, hogyan folytatódik az ideológiai eszmefuttatás –, az a párt munkáját és eredményeit veszélyeztette, meglazított egy téglát az épülő szocializmus monumentálisra tervezett épületében. Az 1. körzet agitációs felelőse 1949 májusában fakadt ki beosztott pártmunkásai ellen, akikről megállapította, hogy jelentéseikben nem őszintén adták vissza tapasztalataikat: „Csak olyan elvtárshoz, pártonkívüliekhez stb. küldünk ki, kiről tudjuk, hogy meg kell agitálni. És mégis a jelentések csodálatosképpen csupa demokratikus érzelmű lakókról számolnak be, akik mindent helyeselnek.”⁷⁷

⁷⁵ Firkala Józsefné jelentése a népnevelő munkáról. (1949. május 13.) BFL XXXV. 108. c. 445. (-1) ó. e. 2.

⁷⁶ Jegyzőkönyv, felvétel a XIII. kerület 1950. május 15-i propaganda értekezletről. BFL XXXV. 108. b 42. ó. e. 1.

⁷⁷ Jelentés a XIII/2-es körzetről. (1949. május 2.) BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 1.

Tudvalévő, hogy az alulról jövő bírálat ugyanolyan valós tartalom nélküli pártszólam maradt, akárcsak a demokratikus centralizmus. Az agitátorok is csak ritka esetben bírálták feletteseik döntését. A lojális munkásokkal és a nyíltan vagy burkoltan „ellenséges magatartást” tanúsító lakókkal szemben tudták, hogyan kell fellépniük. Adódtak azonban olyan átmeneti helyzetek, amelyekben az igazodási pontok nem jelentek meg egyértelműen, és a rossz tétélekre hivatkozó „pártmunkás” az agitátorképzők ideológiai ingoványában könnyen elsüllyedhetett. Mint fentebb kifejtettem, a népnevelők a párt nyelvén írtak, a fejükbe táplált – sokszor nehezen értelmezhető és a mindennapokba bajosan átültethető – eszmerendszer alapján igyekeztek referálni az őket körülvevő világról, az általuk megtapasztaltak azonban sokszor zavarba ejtőek voltak. Ilyenkor tanácstalan hangvételű jelentések születtek: „Nagy anyagi gondjaik vannak. Emiatt nincs megelégedve a helyzetével. A pártból kizárták. Egy képzetebb elvtárs segítségére volna szükség, aki világosabban látná a helyzetüket, hogy mi lehet az oka, hogy az MDP nincs segítségükre.”⁷⁸ Mondanunk sem kell, a propagandaszólamok és a mindennapi élet tapasztalatai feszültek itt egymásnak. Az ezek között húzódó szakadékot pedig a „képzetebb elvtársak” sem tudták áthidalni.

Érdekesek azok a szerepükből kiesett népnevelők, akik olykor elszólták magukat, és a párt politikájával ellentétes következtetéseket vontak le. Ilyen esetekről az információ a körzetbe eljuthatott a népnevelőtárstól, vagy a meglátogatott személytől, aki jelentette a történeteket, vagy, ha az illető nem volt tisztában azzal, mit bír el az ideológiai rosta, tudatlanul saját maga is beszámolhatott suta okfejtéséről. A következő esetet az egyik lakó tárta a propagandistaértekezlet résztvevői elé. Eszerint miközben az őt meglátogató „elméletileg képzetlen” népnevelő május 1-je jelentőségéről érdeklődött nála, a szobába lépett kávért kortyolgató kislánya. A népnevelő megkérdezte tőle, nem akar-e a gyermeknek cikória helyett babkávét adni, mert neki küldenek Amerikából a rokonai. Sőt megjegyezte, az elvtársnő

⁷⁸ Tombász Gizella népnevelő jelentése Szlivka Róza meglátogatásáról. [d. n.] BFL XXXV. 108. c. 444. (-2) ó. e. 2.

megbotránkozására: „Hiába el kell ismerni, hogy Amerikában mégiscsak jobb élet van, mint itt.”⁷⁹ Nota bene, a forráskritika és a szereplők érdekharcainak szempontjai ez esetben is felvették azt a lehetőséget, hogy egy rosszindulatból megfogalmazott, teljesen fiktív jelentéssel van dolgunk.

A nyomorúságos viszonyok iránt érzékenyebb népnevelők a jelentőlapokon szociális támogatást kértek, a lakáshelyzet megoldását, közművesítést, a gyermekek ellátását, ruházását stb. Nyíri Lászlóné beszámolói kiemelkednek e tekintetben. A kor fogalomrendszerét átvéve mondhatjuk, hogy teljesen apolitikus jelentéseket adott le, nem tett erőfeszítést, hogy a párt retorikája szerint fogalmazza meg szövegét, és ideológiai árnyalatot adjon neki. Ezek sorában a Keszkenő utca 39. számú házban végzett házi agitációja után leírta, hogy az itt lakó 13 család 56 tagjára csak egy rozoga utcai vécé jut, ennek kivizsgálását és mielőbbi „jóindulatú elintézését” kérte. Semmit nem közölt a megagitáltak politikai beállítottságáról, a párthoz való viszonyukról, a közhangulatról. Nem magyarázta a vécéhiányt a Horthy-rendszerbeli elit szegény munkásokkal szembeni közönyének maradványaként, és nem állította vele szembe az MDP lakosság érdekében tett intézkedéseit. Sajnos a jelentés értékeléséről nem maradt fenn további forrás.⁸⁰

A szociális helyzet tárgyalásának volt helye a népnevelők diskurzusában, de persze egészen más szempontból kellett közelíteniük a lakók panaszai felé. Volt, aki azonnal reakciós befolyásért kiáltott, más az elégedetlenkedők türelmetlenségére apellált, amiért nem látják át, hogy a volt rezsim bűneiből fakadó nyomor felszámolása nem megy egyik napról a másikra. Olyan is akadt, aki a mélyszegénységben élők megsegítésének agitációs hozadékára érzett rá: „Munka közben találtunk arra a helyre, amiről itt külön jelentésben megemlékezünk. Jómagam is megnéztem, s merem állítani, hogy a disznó külön helyen

⁷⁹ Jegyzőkönyv, felvétel a XIII. kerület 1950. május 15-i propaganda értekezletről. BFL XXXV. 108. b 42. ó. e. 3.

⁸⁰ Nyíri Lászlóné jelentése a Keszkenő utca 39. sz. házban végzett házi agitációjáról. (1950. június 24.) BFL XXXV. 108. b. 43. ó. e. 1.

van, mint itt 5 ember. Nagyon jó agitációs fegyver volna, ha ezen segíteni tudnánk.”⁸¹

Az angyalföldi alapszervezetek népnevelői tevékenységének vizsgálata arra mutat rá, hogy a házi agitáció nyelv- és térhasználatára hogyan hatott egymásra, és hogyan erősítette kölcsönösen a kommunista világlátást és ideológiát mint a hétköznapi élethelyzetek és problémák egyedüli értelmezési keretét. „Angyalföld »belváros« lett” – olvasható egy 1949. augusztusi *Szabad Nép*-cikkből.⁸² A központtól távol eső, munkások lakta kerület az új rendszerben az országot vezető Rákosi Mátyás nagygyűléseinek helyszínévé, a feltörekvő munkáskáderek kibocsátó területévé, a nagy ipari és lakossági beruházások terepévé vált. Minél messzebből és mélyebbről – a Tomori-telep barakkházaiból, a tripoliszi nyomorból – indult el valakinek a karrierje, személye és életútja a propagandában annál értékeesebbé vált. A népnevelés gyakorlata ebben a kontextusban bontakozott ki. Az agitátorok nyelv- és térhasználata az ideológia vezérelte útmutatások alapján formálódott, és – a pártközpont ideája szerint – járult hozzá az angyalföldi „munkásbázis” erősítéséhez. A népnevelői jelentésekben leírt epizódok azonban nagyon távolinak tűnnek ettől a magasztos narratívától. Ezért a párttaggyűléseken, népnevelői üléseken a funkcionáriusok igyekeztek megteremtteni az összefüggéseket a bel- és külpolitikai események, valamint a helyi történések, jelenségek – így a népnevelést viccnél tekintő rádiós szerkesztők, az amerikai kávé dicsérő agitátorok, vagy a vasutas családok csillogó rézedenyei – között.

⁸¹ Ifj. Molnár András propagandista jelentése a XIII/11. körzet propaganda munkájáról. (1949. május 4.) BFL XXXV. 108. c. 453. (-1) ő. e. 1.

⁸² Sötét Angyalföld helyén fényes és derűs Angyalföld. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 20.